

Ru Klein: Discriminatie en taal

W.I.M. van Calcar, *Totalitair taalgebruik. Taalbeschouwing over fascisme, totalitarisme en discriminatie, Een tekstwetenschappelijke en taalkundige benadering*. Leuven etc., ACCO, 1990. f 40

Ik bespreek dit boek met een verkeerde vraag als uitgangspunt. De vraag namelijk wat je als leerkracht aan het boek kunt hebben. Dat is een beetje een oneerlijk uitgangspunt, omdat het boek waarschijnlijk niet gericht is op leerkrachten maar op tekstwetenschappers en taalkundigen. Dat laatste maak ik op uit de titel; Van Calcar laat zich in de tekst zelf niet uit over zijn publiek.

Ik beschrijf hieronder kort welke onderwerpen de schrijver aansnijdt. Daarna bespreek ik, voor zover dat in mijn vermogen ligt, verdiensten en problemen.

Van Calcar leidt zijn boek als volgt in: '[Ik heb] in mijn boek naar een verklaring gezocht voor het verschijnsel, dat we geneigd zijn met beladen woorden de verschillen die er tussen mensen en groepen zijn, aan het oog te onttrekken. Dat deed ik door na te gaan, wat taal is en taalgebruik doet, door na te denken over de mogelijkheid bepaalde woorden wel of niet te kiezen. Ik deed dat vanuit de overtuiging dat in de keuze van onze woorden de waarden tot uitdrukking komen waarvoor we staan...' De daaruit voortvloeiende concrete vraag is: wanneer kun je zeggen, dat iemands taalgebruik totalitair (fascistisch, racistisch, sexistisch, discriminerend) is?

Het boek zit als volgt in elkaar. Na zijn probleemstelling geschetst te hebben, geeft Van Calcar in het eerste hoofdstuk om te beginnen zijn visie op de verhouding tussen taal en werkelijkheid, vervolgens schetst hij zijn opvatting over taalkritiek en geeft hij globaal aan op

welke manier hij tegen betekenis aankijkt. Dan volgt een viertal hoofdstukken waarin vanuit taalkundige optiek wordt nagegaan hoe discriminatie zich kan manifesteren. Twee lange hoofdstukken gaan over lexicale semantiek. Daarop volgen twee korte over taalgebruik als handelen en over argumentatie. Op die taalkundige inventarisatie volgt een hoofdstuk waarin een reeks eigenschappen wordt gegeven van het fascisme als prototype van een totalitaire samenlevingsvorm. Dit hoofdstuk functioneert als een soort scharnier in het boek. Het volgende lange hoofdstuk herneemt de theorie van de eerdere taalkundige hoofdstukken en inventariseert hoe de behandelde eigenschappen van het fascisme zijn te constateren in het taalgebruik. Dit alles samen vormt het theoretische deel van het boek. Daarna volgt een toepassingsgedeelte, waarin Van Calcar een aantal teksten analyseert met behulp van het ontworpen begrippenapparaat.

Ik heb gezegd, dat ik het boek wil beoordelen op de vraag of je er als leerkracht iets aan hebt. Vanuit dat oogpunt wordt het boek gekenmerkt door enkele problemen.

Het is om te beginnen niet erg toegankelijk geschreven. Er worden nogal eens verschillende aanduidingen gebruikt voor hetzelfde begrip, of omgekeerd, soms ook zijn begrippen verwarrend benoemd voor de lezer.

Ik geef van elk geval een voorbeeld. Op pagina 115 zegt de schrijver, dat totalitair taalgebruik gekenmerkt kan zijn door het verschaffen van 'onvolledige informatie'. Datzelfde verschijnsel wordt iets verderop ook benoemd als 'selectie' en 'halve waarheid'. Het gevolg is, dat de lezer moet puzzelen om de tekst te kunnen blijven volgen.

Op wel drie verschillende plaatsen in het boek wordt de verhouding tussen taal en werkelijkheid besproken.

- In de probleemstelling die voorafgaat aan de eigenlijke tekst, gaat het over de verhouding tussen taal en werkelijkheid onder het kopje 'taal en maatschappij'
- In het eerste hoofdstuk is een inleidende paragraaf opgenomen met de titel 'taal en werkelijkheid'
- Het tweede hoofdstuk draagt als titel 'werkelijkheid en taal'.

Weliswaar behandelt de schrijver steeds iets

anders, maar een beetje simpel word je er wel van.

Het derde en laatste voorbeeld. In paragraaf 7.2.2 behandelt Van Calcar 'de grammatica van de uitspraak'. Wie denkt, dat het in deze paragraaf gaat over zinsstructuur of over klanken, komt bedrogen uit. Het stuk gaat over onderwerpen als cliché, overdrijving, herhaling, generalisering, definiëring en dergelijke. Het kan natuurlijk aan mijn referentiekader liggen; toch heb ik het gevoel, dat ik als lezer op het verkeerde been gezet word.

Een tweede probleem is de geringe hanteerbaarheid van het gepresenteerde begrippenapparaat. Van Calcars benadering is erg classificierend en definiërend. Dat leidt er toe dat er vaak aanduidingen voor verschijnselen worden geïntroduceerd die vervolgens worden uitgesplitst en nog weer eens uitgesplitst. Dat kan uit wetenschappelijk oogpunt terecht zijn; voor de hantering van de begrippen in de praktijk is dat een handicap.

Ook daarvan een voorbeeld. Op pagina 79 vind je een schema. In dat schema wordt aangegeven, dat er meerdere vormen van jargon te onderscheiden zijn. Dat gebeurt met elf gedeeltelijk in elkaars verlengde liggende aanduidingen als etiket, eufemie, dysfemie, cliché en dergelijke. Het boek bevat veel van dit soort schema's; vaak zijn ze nog een stukje ingewikkelder. Kortom, wie aan het boek ideeën wil ontfangen, doet er goed aan zich te wapenen met een portie volharding.

Ten slotte, ik zat bij het lezen nogal eens te dubben, of wat op de ene plek werd verteld wel strookte met beweringen elders. Ik probeerde in zo'n geval de tekst op consistentie te beoordelen. Maar als je dat vaak moet doen, leidt dat nogal af van de belangrijkste vraag, wat je met het gepresenteerde kunt aanvangen.

Er zijn dus een aantal redenen om het boek niet ter hand te nemen. Is er ook een reden om dat wel te doen? Ja. Het boek is een hardnekkige poging om het verband tussen discriminatie en taal bloot te leggen. In het Nederlandse taalgebied zijn er niet veel boeken waarin dat geprobeerd wordt. Bovendien beperken de boeken die er wel zijn, zich vaak tot discriminatie naar geslacht, zoals bij voorbeeld het onlangs verschenen *Het gewicht van de directrice* van Agnes Verbiest over de taal over, tegen en door

vrouwen (1991). Die laatste beperking kent het boek niet; Van Calcar gebruikt veel voorbeelden die te maken hebben met discriminatie naar ras of herkomst.

Een directe vertaling naar de lespraktijk kun je vanuit dit boek niet één twee drie maken, maar wie als leerkracht zijn eigen begrip van het verband tussen taal en discriminatie wil vergroten, kan iets hebben aan bepaalde stukken.

Ik vind daar vooral hoofdstuk twee en drie over lexicale semantiek voor in aanmerking komen. Hoofdstuk twee gaat over de manieren waarop we dingen (en vooral mensen) in de werkelijkheid benoemen. Van Calcar behandelt daarin bij voorbeeld de verruiming van de betekenis van het woord 'Turk'. Bij sommige gebruikers lijkt dat woord namelijk niet meer te slaan op mensen die uit Turkije komen maar op alle mensen in onze samenleving die van Aziatische afkomst zijn. Hij behandelt daarin ook de polarisering van aanduidingen voor groepen in de samenleving, en laat onder andere zien hoe het woord 'medelander' dat positief bedoeld is, tegelijk deel uitmaakt van een scheiding tussen 'wij' en 'zij'. In hoofdstuk drie wordt het onderscheid behandeld tussen de 'inhoud', de 'waarde' en de 'norm' die bij een bepaald woord horen. De inhoud van een woord is de betekenis in engere zin, zoals bij voorbeeld varken betekent 'langwerpig, roze zoogdier' (het voorbeeld is van mij). De waarde van een woord bestaat uit de positieve of negatieve associaties die we er bij hebben. Het woord varken heeft de waarde 'vies'. De norm die bij een woord hoort, heeft tenslotte te maken met de verwachtingen ten aanzien van gedrag, die er mee geassocieerd worden. Een varken is toch vooral om carbonaadjes van te maken en niet om mee uit wandelen te nemen; bij een paard is dat eerder omgekeerd. Van Calcar laat aan de hand van voorbeeldteksten zien, hoe dit onderscheid tussen inhoud, waarde en norm licht kan werpen op uitspraken over groepen in de samenleving.

Literatuur

Verbiest, A. *Het gewicht van de directrice. Taal over, tegen en door vrouwen*. Amsterdam, Contact, 1991.